

ԱՆԻ ԽՈՒԴԱՎԵՐԴՅԱՆ

ՄԻ ԷՋ ՄԵԼԻՔԵՆԴԵՆ ԿՐԹԵՂԻՄԿՈՂՈՍ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆԻ ՎՐԱՊԱՐԱԿԱՆՈՍԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆՆԻՑ

Ազգային-հոգևոր պահպանողական ուղղության ներկայացուցիչներից Մելքիսեդեկ արքեպիսկոպոս Մուրադյանցի (1836-1903) աշխարհական տարիների գրական-հրապարակախոսական գործունեության մի կարևոր փուլն է Թիֆլիսի «Կոռունկ Հայոց աշխարհի» հանդեսին աշխատակցությունը, որի երեք հիմնադիրներից մեկն էր նա՝ Մարկոս Աղա-բեկյանի և Մատթեոս Մամուրյանի հետ միասին:

Հայ Եկեղեցին ու լուսավորությունը իբրև անքակտելի միասնություն և ազգապահպանման նախապայման դիտարկող մտավորականի որոնումների, մտորումների, ուսումնասիրության, քննության այն շրջանակն էր դա: Այս տարիներին Մուրադյանցը տպագրում է մի շարք հոդվածներ, որոնք հասուն գրչի արտահայտություն են և բացահայտում են հեղինակի հրապարակախոսական ունակությունները, ընթացիկ կյանքի խնդիրների խոր գիտակցումը, հայոց պատմության կենսափորձն ու փիլիսոփայությունը ժողովրդի առօրյա հոգանքի լուծմանը ծառայեցնելու ձրգտումն ու կարողությունը:

1862 թ. «Կոռունկ»-ի Գ համարում տպագրվում է Գ. Մուրադյանցի «Պարսիկների հինգ կորստաբեր խորհուրդը մեր հայոց ազգի համար» հոդվածը, ուր հեղինակը հետազոտողի մուրք զգացողությամբ վերլուծում է Եղիշեի պատմության մի դրվագը: Նա վարպետորեն վեր է հանում ու ներկայացնում այն ենթատեքստը, որ հայոց հոգևոր ակնառու գործիչներից մեկը պահ էր տվել մատյաններին:

Վկայակոչելով Հին աշխարհի պատմությունը, հոդվածագիրը նկատում է, թե այն ազգերի գոյության ահեղ մի պայքարի ժամանակաշրջան էր, երբ երեկվա հաջողակ «ազակույդ» կարող է վաղը ինքն անհետանալ պատմության թատերաբեմից. «Մի ազգ կործանելը, կամ մարդկության մեծ գերդաստանի մի ցեղը կլանելը և աշխարհիս երեսիցն անհետացնելը եղել է փառք և պարծանք միայն համար: ...Բայց ի՞նչ են եղել ազգակործանների աներանաց գործիքները: Նոցա գործիքներն են եղել յայտնապէս հուր, սուր, կոտորած, արիւնահեղություն, և աներմունք, իսկ ծածկապէս քաղաքական խորամանկ բարեկամություն, հմարք երկպառակութեան և ջանք աղքատացուցանելու»¹: Այո, ցամակացած իրավիճակում ազգակործան աներևույթ գործոնները հանդես են գալիս անտեսանելի, խորքային, ավելի ազդու միջոցների հետ, և այդ հանգամանքը ճիշտ է նկատել հեղինակը:

Բյուզանդիայի ազդեցությունը Անդրկովկասում թուլացնելու, անանցանելի անջրպետ առաջացնելու լավագույն միջոցը հավատափոխությունն էր: Հաշվարկը ճիշտ էր, հոգևոր-պաշտամունքային մերձեցումը պիտի հեշտացներ մնացյալ գերխնդիրների արագ լուծումը: Վարդանանց ժամանակաշրջանը լավ ուսումնասիրած Դերենիկ Դեմիրճյանը նկատում է. «Հազվերտին այս գործում խորհրդատու եղան մոգերը՝ պարսից կրոնավորները,

¹ Կոռունկ Հայոց Աշխարհի, 1862, թ. Գ, էջ 177 (այսուհետ՝ ԿՀԱ):

որոնք հենց նրանով հեղինակություն ունեին նրա մոտ, որ ինքը՝ Հազկերտն էլ միևնույն նպատակին էր ձգտում»²:

Գարեգին Մուրադյանը քննում է Եղիշե պատմիչի նկարագրած այն շրջանը, երբ Հազկերտն իր հավատարիմ ծառաներից մեկին՝ Դեմշապուհին, ուղարկում է Հայաստան: Նա կեղծ բարեկամական ու խաղաղասեր կեցվածքով աշխարհագիր է անցկացնում երկրում. «...ի թողութիւն հարկաց և ի թեթևութիւն ծանրութեան այրուձիոյն»³: Սակայն, նրա բուն նպատակը շատ շուտով պարզ է դառնում: Եվ նրա հինգ գլխավոր ձեռնարկումներն էլ, Մուրադյանի բնորոշմամբ, «կորստաբեր խորհուրդներ» էին հայոց համար: Հոդվածագիրը քննում է դրանք ըստ հերթականության:

«Առաջին, զազատութիւն Եկեղեցւոյն արկանէր ի ծառայութիւն», - գրում է պատմիչը⁴: Սա երևի ցանկացած այլ ազգի դեպքում այն կործանարար ազդեցությունը չէր ունենա, որքան հայի, քանզի գիտենք, որ հոգևոր կառույցները բացառիկ դեր ունեն մեր ժողովրդի ճակատագրում: «Ազատութիւն հայրենեաց, ազատութիւն թագաւորութեան, ազատութիւն ազգի այնչափ մեծ նշանակութիւն չունէին այս դարումս Հայոց համար, որչափ ազատութիւն Եկեղեցւոյ: Նոյն իսկ ազգի ոխերիմները մեր բովանդակ երկիրը աներելոց յետոյ, թագաւորամիստ քաղաքները փոշիացնելոց յետոյ, տեսնելով, թէ Հայերին չեն կարողանում իրանց ցանկացած վնասը հասցնել, ջանահմար էին լինում նորա ամենամեծ ազատութիւնը, նորա կրօնական ազատութիւնը նուաճել», - նկատում է Գ. Մուրադյանը⁵:

Եկեղեցու ազատությունը դնել ծառայության տակ, նշանակում է վնասել ազգի կենարար արմատը, ոգին պահող բոլոր կրակը փորձել հանգցնել: Մինչդեռ, դա մեր ամենամուր և ամենամուր գործուն է, թերևս ամենակարևոր կովանը, որն ազգամվեր հոգևոր գործիչների առկայության դեպքում պահպանվում վահան է եղել, բացակայության դեպքում՝ Աքիլլեսյան զարշապար: Եվ միայն պարսիկները չեն, որ կռահել ու փորձել են ջարդել այդ ուժը: Հայ գաղթավայրերի պատմությունը ասվածի կենդանի վկան է նաև այսօր: Ու ճիշտ է նկատում հոդվածագիրը՝ ինքնաբերաբար մի պողոթնամբ գրելով. «Էլ ի՞նչ էին թողնում մեր ազգի համար պարսիկները, երբոր Եկեղեցին ծառայութեան տակ էին գցում, թագաւորութիւն, պերճութիւն, հարստութիւն, զօրք և զօրականք - ոհ, սոքա վաղուց արդէն ստրկութեան և ծառայութեան մէջ էին: Կորցնել Եկեղեցու ազատութիւնը, նոյնն է, թէ կորցնել հոգու, մտքի ազատութիւն, և ազգին դատապարտել մահուան»⁶:

Երկրորդ ազգակործան «խորհուրդը». «...միայնակեաց քրիստոնեայք, որ բնակեալ էին ի վանորայս, ընդ նովին աշխարհագրով էարկ»⁷: Մուրադյանը նկատում է, որ «միայնակեաց քրիստոնեա»-ները աշխարհակալ կյանքից հրաժարված, հեռավոր մենաստաններում ու վանքերում ապաստանած, քրիստոնեական կրթությամբ ու գիտությամբ նվիրված անձինք էին, ուստի ազատ պիտի լինեին հարկերից: Իսկ Հազկերտի հետին նպատակը մեկն

² Գ. Դեմիրճյան, Երկերի ժողովածու, հ. 12, Երևան, 1985, էջ 304:

³ Եղիշե, Վասն վարդանայ եւ Հայոց պատերազմին, Երևան, 1989, 2-րդ լեղանակ, էջ 44:

⁴ Անդ:

⁵ ԿՀԱ, նույն տեղում, էջ 179:

⁶ Անդ, էջ 180:

⁷ Եղիշե, Վասն..., էջ 44:

գտնել: Իսկ Հազկերտը անբարշտություն անբմանելու բոլոր միջոցները գիտեր: Նրա սատարակները մեկի տոհմային կալվածքները վերցնում, տալիս էին մյուսին, մեկին իշխանությունը տրվում էր ի հաշիվ մյուսի: Եվ ինչու միայն Հազկերտը:

Բայց, ըստ Եղիշեի, վատթարը հիմնգերորդ միջոցն էր. «Եւ ես չարագոյն հիմնգերորդն քանզի որ հազարապետն էր աշխարհին, իբրև զհայր վերակացու համարեալ էր աշխարհականաց քրիստոնէից, զրգոնաց յարոյց զամբաստանութիւն ի վերայ նորա, և հանեալ զնա ի գործոյն՝ փոխանակ նորա Պարսիկ ած յաշխարհն, և մեւս մոգպետ՝ դատաւոր աշխարհին, զի զԵկեղեցոյն փառսն աղաւաղեացեն»¹³:

Մոգերը, մոգպետները ամենամոլեռանդ ու նենգ հակառակորդներն էին քրիստոնեության և նրանք կարգվում էին «դատաւոր աշխարհին», հարյուր հազարներով ցրվում էին երկրի բոլոր կողմերը, միջոցների մեջ խտրություն չդնելով՝ աղճատում, ջլատում էին ժողովրդի ամրակուռ ոգին: Հատկապես այս ուժի հետ էր մեծ հույսեր կապում Հազկերտը: Հակառակ դրան հայ, հոգևորականները զրկվում էին իրենց հոտի հետ շփվելու, քարոզելու, ազգային սովորություններն ու ծիսակարգը ուսուցանելու հնարավորությունից:

«Ազգ կործանելու գլխաւոր հիմքերն են,- ազգային սովորութիւնները փոխել, եկեղեցական կարգերը խանգարել, հայրենի ուսումը և լեզուն արգելել, թէ աղջիկ, թէ տղայ օտար ուսումով կրթել, ընտանեկան սրբութիւնը, որ ազգայնութեան կենդրոնն է, ապականել.... Ինչ ազգ կ'ընկնի այս որոգայթների մէջ, ի հարկէ կամաց կամաց կկորչի նորա ազգութիւնը», - եզրակացնում է հոդվածագիրը¹⁴:

«Պարսիկների հինգ կորստաբեր խորհուրդը մեր հայոց ազգի համար» հոդվածը «Կոռնկ Հայոց աշխարհի» ամսօրյայում Մելքիսեդեկ արքեպիսկոպոս (աշխարհական անվամբ՝ Գարեգին) Մուրադյանցի տպագրած լավագույն հոդվածներից է անկասկած, ուր ակնհայտ են ազգային գործչի, ճշմարիտ մտավորականի, ներհում ուսումնասիրողի բոլոր շնորհները, ինչն էլ հետաքրքիր է դարձնում մատուցվող նյութը, որը ծրագրային է իր տեսակի ու ձևի մեջ:

¹³ Եղիշե, Վասն..., էջ 46:

¹⁴ ԿՀԱ, էջ 190: